

Ростислав Кіт,
аспірант докторантури та аспірантури
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-8564-1450

<https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-48-17>

УДК 343

***Історичний аналіз витоків
відповідальності дорадянського часу
стосовно викрадення, привласнення,
вимагання військового майна, а також
заволодіння ним шляхом шахрайства
або зловживання службовим
становищем на різних історичних
етапах розвитку законодавства України***

Враховуючи, що законодавство України на різних етапах своєї історії містило чимало норм, що встановлюють відповідальність за посягання на чужу власність, мова буде йти насамперед про ті, які сучасним законодавцем сконструйовані з кваліфікуючою ознакою. «Особою з використанням службового становища», тобто про шахрайство, привласнення, викрадення та вимагання, а також про специфічні кримінально-правові норми, сконструйовані законодавцем стосовно військовослужбовців, тобто про норми військово-кримінального права.

На базі проведеного дослідження передбачається показати історично

сформовані особливості застосування норм кримінального права до військовослужбовців, які використовують своє службове становище при вчиненні розкрадань військового майна різними способами (шахрайством, привласненням, вимаганням та викраденням), а також обґрунтувати необхідність (або її відсутність) запровадження спеціальних кримінально-правових норм, які встановлювали б відповідальність за такі розкрадання.

Об'єктом є суспільні відносини, які охоронялися протягом понад 500 століть, відносно зберігання військового майна при вчиненні розкрадання військовослужбовцями.

Предметом є норми відповідальності минулих років, щодо притягнення до відповідальності за розкрадання військового майна, що вчиняється військовослужбовцями.

Методи дослідження використовувались: порівняльно-правовий, систематичний та історичного аналізу.

Як відомо, найважливішим пам'ятником давньоруського права є Руська Правда, куди входять норми кримінального права.

Вивчення Руської Правди показує, що вона, закріплюючи право приватних осіб на рухомі та нерухомі речі, встановлювала кримінальну відповідальність за ряд діянь, які на нього посягають.

Руська Правда розрізняла татби (крадіжки) за місцем та часом їх вчинення, і навіть передбачала відповідальність за пошкодження та знищення чужого майна. Згадувала Руська Правда і про руйнування зброї, окремо було виділено заволодіння чужою нерухомістю, проте вона не знала шахрайства та привласнення чи розкрадання.

Відомо, що Руська Правда стала підґрунтям Судебника 1497, а потім і Судебника 1550, які значною мірою впорядкували і деталізували норми про кримінальні правопорушення проти власності.

Так, у Судебнику 1550 року містилися перші згадки про шахрайство: були згадані шахраї як особи, які вчиняють злочини проти чужої власності. У ст. 58 Судебника було сказано: «шахраю та ж страту, як і татю». Слід зазначити, що спочатку в кримінально-правовій літературі значення терміна «шахрайство» набуло різного трактування. Л.С. Білогриць-Котляревський, який вважав, що шахраї – це злодії, які зрізали у потерпілих з пояса гаманці з грошима [1, с. 431].

У період XVIII ст. особливе місце серед нормативних правових актів належав Артикулу військовому 1715 р.

з коротким тлумаченням. Артикул військовий призначався насамперед для військовослужбовців і мав застосовуватися військовими судами.

Стосовно завдань дослідження вивчення та аналізу Артикулу військового представляє підвищений інтерес, оскільки норми, що містяться в ньому, встановлюють кримінальну відповідальність за злочини проти власності, за своєю суттю спочатку були розроблені як спеціальні, тобто встановлюють відповідальність військовослужбовців.

Вивчення ухвал Артикулу про кримінальну відповідальність за злочини проти власності показує, що вони відрізнялися суттєвими нововведеннями від попереднього законодавства.

На це прямо вказують слова «... у витраті менше записано і пороховано буде» (тобто буде встановлено, що за звітністю витрати менші фактично отриманої винним суми).

Таким чином, Артикул не встановлював відповідальності за присвоєння та розтрату державних грошей із вчиненням підробки у звітності. Ця думка була б вірною, якби в арт. 194 було записано: «в приході менше записано і вважатиметься, ніж він отримав».

Зауважимо, що караність присвоєння державних грошей не залежала від розміру викраденої суми, ні від місця, часу, обстановки вчинення злочину. Це дозволяє зробити висновок про те, що в даному випадку підставами встановлення підвищеної кримінальної відповідальності за присвоєння та розтрату є три основні фактори:

1) викрадання державних грошей (майна) зазіхає не лише на відносини власності, а й на державну безпеку та авторитет державної влади;

2) державні гроші (майно) мають особливе «привілейоване» становище;

3) суб'єкт злочину наділений державою будь-якими повноваженнями стосовно майна, що викрадається.

Стаття 193 Артикулу передбачала відповідальність за привласнення

чужого майна, зданого для зберігання. Причому для визнання особи винним у приховуванні чужого майна потрібно, щоб майно, що взяв на зберігання, якимось чином спробував його приховати або заперечував сам факт прийняття майна на зберігання.

В Артикулі законодавець вперше провів різницю між видами привласнення за ціною викраденого. Також уперше в ньому йшлося про крадіжку за місцем несення варті, під час військового походу, у військовому таборі (арт: 188), що, по суті, законодавчо встановлювало кримінальну відповідальність військовослужбовця з урахуванням специфіки його службового становища (наприклад, у військовому таборі чи за місцем несення варті).

Згідно з Артикулом, військовослужбовець ніс підвищену кримінальну відповідальність внаслідок того, що мав певний статус, що дає йому право перебувати у військовому таборі, поході, караулі та ін.

У арт. 59 простежується тенденція закріплення особливого статусу військовим майном у вигляді встановлення покарань за втрату окремих його видів. Наприклад, «хто свій мундир, рушниця програє, продає або в оклад віддає вперше і раптом жорстоко шпіцрутенами і оплатою втраченого покарано, а в третє розстріляно бути».

Примітним є те, що навіть набувач такого майна за Артикулом («так само і той, який у солдата приймає та купує такі речі») карався не лише вилученням придбаного, а й штрафом у розмірі його вартості, а також «за винаходом особи шпіцрутенами покараний буде».

Шахрайство як відокремлений вид злочину Артикулом не згадувалося, проте йому було відомо обмірювання та обвівання, яке розумілося як злочин проти порядку управління.

Проте, розглядаючи положення Артикулу про викрадання військового майна, хотілося б зазначити, що кримінально-правові заборони були досить

емними за змістом та виразними за формою.

Виразно намітилася диференціація розкрадань у бік підвищення кримінальної відповідальності за діяння, вчинені особами, що є державної (військової) служби, і навіть щодо державного (військового) майна [2, с. 767].

Так, М.І. Карпенко у своїй роботі розглядав «Порівняльна таблицю» Військово-кримінального законодавства часів Петра I в якій зазначив, що історичний розвиток військово-кримінального законодавства, можна зазначити, що вагомий внесок у його розвиток зробив Петро I. Особливу увагу в контексті військових злочинів необхідно приділити «Воинському уставу» 1716 р. видання, що складався з чотирьох частин. Частиною II було визначено норми військово-кримінального права. Це і був на той час військово-кримінальний кодекс під назвою «Артикул воинский с кратким толкованием». Ця частина являла собою військово-кримінальний кодекс, який складався з 24 глав і 209 артикулів із тлумаченням, в якому окреме місце займали «Злочини проти військового майна: а) залишення зброї, пошкодження, програвання, продаж або застава її; б) розтрата мундира; в) приведення коня в непридатний стан з метою ухилення від служби; г) крадіжка майна з казенних сховищ; д) розтрата казенних грошей, а також недонесення про це», що повністю відповідають за зміст сучасної ст. 410 КК України [3, с. 17].

Як відомо, у XIX ст. на території України було проведено велику роботу з систематизації нормативних правових актів.

Вивчення Уложення показує, що воно значно розширило види злочинів проти «майна та доходів скарбниці», передбачивши викрадення, а також розтрату та присвоєння (ст. 383) казенної власності (з наміром або за недбаням), насильницьке заволодіння

казенним нерухомим майном, самовільне користування майном.

Покладання чітко виділило заволодіння чужого майна зі складу крадіжки. Як ознака, що розмежовує привласнення та викрадення чужого майна, було прийнято «знаходження чи незнаходження чужого майна у винного у час привласнення».

Укладачі Уложення вважали, що викрадене майно на момент протиправності лежить порушення володіння. При привласненні право власності чужого майна порушується без порушення фактичного, дійсного володіння певною річчю.

Шахрайство визначалося як «будь-яке, за допомогою якого-небудь обману вчинене, викрадення чужих речей, грошей або іншого рухомого майна» (ст. 2252 Уложення в ред. 1857, ст. 1665 Уложення в ред. 1866, 1885 р.).

До обману як способу шахрайства ставилося як повідомлення будь-яких помилкових відомостей, а й приховування дійсних фактів. Примітним є те, що як обставина, що посилює покарання за всі види шахрайства, Уложення фактично називало ознаку використання особою свого службового становища, тобто «особою, за званням своїм або місцем» (ст. 2181) [4, с. 435].

Цікавою є позиція законодавця, який передбачав у ст. ст. 577 та 578 Кримінального уложення відповідальність за зловживання довірою, під якою розуміється протизаконне навмисне заподіяння шкоди особою, яке повинно було захищати майнові інтереси і піклуватися про них, за допомогою таких розпоряджень чужим майном, які входили до сфери обов'язків винного, але за змістом своїм становлять стягнення боргу, що лежить на ньому, причому таке заподіяння шкоди може бути корисливим і безкорисливим.

З приводу цієї позиції законодавця у літературі зазначалося, що

суб'єктом зловживання довірою може бути будь-яка особа: норма, що лежить на підставі цього поняття, має загальний, а приватний характер; вона звертається лише до деяких осіб, які перебувають у особливих стосунках до чужого майна.

Слід зазначити і ст. 582 Уложення, що передбачала відповідальність за крадіжку з могил, за громадського лиха або казенного військового майна (зброї, патронів тощо) [5, с. 205].

Однією з відмінних рис цього періоду також можна назвати поділ розкрадань за видом власності з безперечною пріоритетною охороною державної (казенної) власності, а крім того, встановлення у ряді випадків відповідальності за вчинення розкрадань військового майна як військовослужбовцями, так і цивільними особами в рамках спеціальних правових норм військово-кримінального права.

Надалі були складні часи у становленні незалежності України, яке було набуто 22 січня 1918 року текстом IV Універсалу, який проголошував, що «...однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу» [6].

Проте цікавим є яке законодавство про кримінальну відповідальність було чинним на території України в часи незалежності країни, а саме розвиток кримінального права з 1917–1922 роки. Так, гетьман П. Скоропадський мав мету побудувати незалежну державу.

На думку О.А. Чувакова, у року незалежності України на її території наступні групи законів: 1. Закони, що створювали органи, а саме: суди, правоохоронні органи та визначали їх права та обов'язки; 2. Кримінальні закони, в яких передбачались види та розміри покарання за вчинені діяння; 3. Всі інші декрети, закони, накази та постанови. Процес законотворчості в ці часи приймався з'їздами Рад, Радою

Народних Комісарів, Військовими-революційними комітетами та наркоматами. При цьому питання законотворчої влади не було регламентованим, тож і назву вони мали декрети, закони, постанови, звернення, інструкції, накази тощо [7, с. 15].

У ці часи Директорії виносили смертні кари за кримінальні правопорушення за агресію у військах щодо України, злочини проти власті, шпигунство, збройні опіри владі, вбивство, розбій, зброєний напад на військових, знищення чи пошкодження належних війську боєприпасів, продовольчих товарів, технічних складів, засобів зв'язку та будівель, що відносяться до військових засобів оборони та нападу, порушення військової дисципліни, невиконання наказу, напад на варту, каліцтво з метою уникнення військової служби, дезертирство, перехід на бік ворога, порушення службових обов'язків під час несення служби (вартової служби чи під час воєних операцій) [8, с. 230].

Проте Е. М. Кісілюк та О. А. Чуваков приходять до висновків, що самі норми кримінального законодавства в період українського державотворення 1917–1921 років застосовували норми кримінального законодавства Російської імперії, причиною цього був дуже короткий час незалежності, якій був в умовах воєнного стану та громадянської війни, що ускладнювало створити новітнє кримінальне законодавство за вказаний час, крім того 25 листопада 2017 року Українською центральною Радою було ухвалено закон згідно до якого всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 року будуть надалі чинними у зв'язку з тим, що вони не були скасовані та змінені [9, с. 7].

Одним з значущих законотворчих проєктів незалежної України 1919 року

був «Воїнський Устав о Наказаніях», якій є 4-м виданням 22-ї уники «Збірника військових постанов» 1969 року, якій відділом Головного військового судової управи був перекладений у місті Камянець на Подоллі [10, с. 14].

Дане Положення мало винятково велике значення у розвитку законодавства про військові злочини, оскільки в ньому було надано докладний перелік різних видів злочинів, які можуть бути скоєні військовослужбовцями.

Так, крім вищезгаданих загально-кримінальних злочинів, безпосередньо до військових злочинів проти власності Положення відносило: умисне знищення або пошкодження спеціальних військових споруд; викрадення, умисне пошкодження та знищення предметів озброєння, обмундирування, спорядження та інших видів військового майна, а також розтрату тих же предметів; явно недбале зберігання цих предметів на складах.

Підсумовуючи короткі підсумки аналізу законодавства дорадянського періоду, слід дійти висновку, що, незважаючи на відсутність легального визначення розкрадання та найчастіше казуїстичні та неточні норми, були вироблені та законодавчо закріплені поняття шахрайства, привласнення. Як у цих складах, і окремо від них розроблялися норми про відповідальність посадових осіб за вчинення розкрадань з використанням службового становища.

Однією з відмінних рис цього періоду також можна назвати поділ розкрадань за видом власності з безперечною пріоритетною охороною державної (казенної) власності, а крім того, встановлення у ряді випадків відповідальності за вчинення розкрадань військового майна як військовослужбовцями, так і цивільними особами в рамках спеціальних правових норм військово-кримінального права.

Список використаних джерел

1. Історія держави і права України. У 2-х томах : підручник для студентів юридичних спеціальностей ВНЗ / наук. ред. В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко. Київ, 2003. Т. 1. 653 с.
2. Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України: акад. курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2015. 807 с.
3. Гурбик А. О. Статути Великого князівства Литовського. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил. 834 с.
4. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Харків : Право, 2016. 316 с.
5. Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України: акад. курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2015. 807 с.
6. Харитонов С. О. Історично-порівняльний нарис кримінальної відповідальності за військові злочини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 204–207. URL: http://www.pap.in.ua/3_2017/62.pd
7. Чуваков О. Кримінальне право в Україні (1917–1922 рр.): дисертація канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.
8. Історія становлення незалежності України. URL: <https://miskrada.kherson.ua/pro-kherson/istorija-nashogo-mista/istoriia-stanovlennia-nezalezhnosti-ukrainy/>
9. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 16 с.
10. Харитонов С. О. Щодо питання способу вчинення військових злочинів за кримінальним законодавством України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 176–179.

Кіт Р. Д. Історичний аналіз витоків відповідальності дорадянського часу стосовно викрадення, привласнення, вимагання військового майна, а також заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем на різних історичних етапах розвитку законодавства України

Достатньо велика кількість наукових робіт присвячена історичному аналізу охорони об'єктів власності за допомогою аналізу способів вчинення, а саме викрадення, привласнення, вимагання, проте дане наукове дослідження стосується історичного аналізу не стільки способам вчинення кримінальних правопорушень скільки суб'єкту кримінального правопорушення, а саме військовослужбовцю, якій вчиняє різними способами розкрадання військового майна використовуючи своє службове становище. Дослідження починається з аналізу першого законодавчого джерела Руської правди (трьох її видань), Соборному уложенню 1648 року, велику увагу приділено військовому Артикулу 1715 року, як першому джерелу, яке приділило достатньо уваги військовим кримінальним правопорушенням того часу. Проаналізовані всі види шахрайства, які вчинялись та були кримінально караними згідно військового Артикулу. Велике значення має дослідження нормативно-правової регламентації військової протиправності за часів незалежності України в часи 1917–1921 роках. Проаналізовано, що встигло досягти українська державність протягом років першої незалежності України. Використовуючи наукові труди українських вчених зроблені висновки, щодо законотворчості відносно військових правопорушень за часи незалежності 1917–1921 років. Визначено значення карного статуту є цікавим як перше в історії Український кримінальний закон, якій написано українською мовою. Дане Положення мало винятково велике значення у розвитку законодавства про військові злочини, оскільки в ньому було надано докладний перелік різних видів злочинів, які можуть бути скоєні військовослужбовцями. Зроблені висновки стосовно історичної мінливості досліджуваних суспільно-небезпечних діянь.

Ключові слова: кримінально-правові норми, військові злочини, військове майно, військовослужбовець, службова особа, відповідальність.

Kit R. Historical analysis of the sources of pre-Soviet responsibility for the theft, appropriation, extortion of military property, as well as their possession through fraud or abuse of official position at various historical stages of the development of Ukrainian legislation

Quite a large number of scientific works are devoted to the historical analysis of the protection of property objects by means of the analysis of the methods of commission, namely kidnapping, appropriation, extortion, however, this scientific research concerns the historical analysis not so much of the methods of committing criminal offenses as the subject of the criminal offense, namely the military serviceman, which commits theft of military property in various ways using his official position. The study begins with the analysis of the first legislative source of Russian Truth (three editions of it), the Council Constitution of 1648, great attention is paid to the Military Article of 1715, as the first source that paid enough attention to military criminal offenses of that time. All types of fraud, which were committed and were criminally punished according to the military article, were analyzed. Of great importance is the study of the normative and legal regulation of military illegality during the independence of Ukraine in the years 1917–1921. It has been analyzed what Ukrainian statehood managed to achieve during the years of Ukraine's first independence. Using the scientific works of Ukrainian scientists, conclusions are made regarding the law-making regarding military offenses during the independence period of 1917–1921. The defined meaning of the criminal statute is interesting as the first Ukrainian criminal law in history written in the Ukrainian language. This Regulation was extremely important in the development of legislation on war crimes, as it provided a detailed list of various types of crimes that could be committed by military personnel. Conclusions are made regarding the historical variability of the studied socially dangerous acts.

Key words: criminal law norms, war crimes, military property, military serviceman, official workers, responsibility.